

הרב טוביה אפרתי

ירושלים

הפֶּשְׁטוֹת המתחדשים בכל יום: סכנת הפֶּשְׁטוֹתוֹ של מקרא

- א. פשט ואלגוריה בלימוד המקרא.
- ב. ימי בית שני: תרבות יוון והנצרות.
- ג. הפולמוס מול הנוצרים בימי הראשונים.
- ד. הפולמוס נגד הפילוסופיה בימי הרשב"א.
- ה. בדורנו.

פשט ואלגוריה בלימוד המקרא

כמה פנים יש בלימוד המקרא. ניתן ללמדו כפשט, כסיפורים ומעשים, וניתן להתעכב על הלקחים והמסרים הרעיוניים העולים ממנו. בכל הדורות הקפידו חכמינו ורבתינו על שילוב שני הפנים יחד: מחד התנ"ך אינו ספר מעשיות ולכל מעשה בו יש תוכן ומטרה מכוונת בכתיבתו, ומאידך ראוי לידע שהמעשה אכן היה והתרחש ויש להבין פרטיו וציורו במציאות.

בהיצמדות לאחד משני הצדדים הללו ובויתור על משנהו טמונים קלקולים חמורים, אולם דומה שהויתור על הצד הראשון והיצמדות יתירה לצד השני חמורים ומסוכנים הרבה יותר, וכל גופי תורה תלויים בזה. זאת משום שפשטי הכתובים אינם ניתנים לערעור ועומדים הם לפנינו כנתינתם מסיני, ואילו המסרים והרעיונות המופשטים הגלומים בהם אווריריים יותר ונתונים לגחמות הלומד כחומר ביד היוצר, ברצותו ידרשם כך וברצותו כך, ברצונו יפיק מהם תובנה כזו וברצונו תובנה הפוכה לחלוטין. המחוייב לפשט המקרא כבול הוא בשלשלת הדוקה לקיום המצוות וקבלת התושב"כ לכל פרטיה, אולם המחוייב רק לערכים ולתכנים המצויים להבנתו במקרא יכול לעצב אותם כרצונו ולפרוק עול התורה לגמרי.

ואכן, בכל מהלך ההיסטוריה קמו כתות רבות שברצותן לפרוק מעליהם עול התורה והמצוות השתמשו בהפֶּשְׁטוֹתוֹ של מקרא דווקא, והדגישו את הרעיונות והתובנות שבמקרא מתוך התעלמות מפשטי המקראות.

ימי בית שני: תרבות יוון והנצרות

כבר בימי בית שני חלה הידרדרות רוחנית בקרב רבים מעם ישראל, וההלניזם ששלט אז בכיפה סחף עמו רבים מאד מקרב יהודי הגולה, בעיקר יהודי מצרים – ויהודי העיר אלכסנדריה בפרט. הם הזניחו את קיום המצוות והמעשיות והאמינו באדיקות בכל דברי הפילוסופים היווניים, ושאפו רק להתאים את כל הנהגותיהם לתורת הנאורות מבית מדרשה של יוון הההלניסטית.

כדי להתיישר עם התורות היווניות עיקמו היהודים ההלניסטיים את תורת ה', ואמרו שאין ממש בפשוטי המקראות, וראוי להתייחס רק לתובנות שמאחורי המקרא, אותן פירשו כרצונם בהתאם להקפותיהם ההלניסטיות. רבים מסיפורי וייעודי התורה שלא התאימו להשקפותיהם פירשו כמשלים בלבד (עי' כתבי פילון, א', עמ' 75), ולבסוף טענו כי כל התורה כולה אינה אלא משל וסמל לרעיונות כלשהם (לדוגמה המשיח הוא משל לטהרת העולם, וכדו'). סופם של מתייוונים אלו היה ידוע מראש, הם בגדו בעמם ובאלקיהם ויצאו מכלל ישראל.

מאות ספורות של שנים לאחמ"כ החלה למשול הדת הנוצרית, שאחד מדגליה הבולטים היה אי-קיום המצוות המעשיות. הנצרות שיכללה מאד את דרשנות המקרא ואמנות השימוש האינסטרומנטלי ברעיונות שמאחוריו לצורך תורותיה המשובשות, וכבר מהמאה ה-4 והלאה טענו התיאולוגים הנוצרים שוב ושוב כי כל המצוות אינן אלא משלים וסמלים ולכן אין צורך לקיימן כפשוטן אלא לקיים רק את הרעיונות שמאחוריהן. להוכחת דעתם טענו שע"פ פשט אין שום טעם הגיוני למצוות, ומשום כך לעגו ליהודים המבינים אותן כפשוטן ולא כמשלים, ולגלגו עליהם שפירושהם 'שטחי' והפשטנות מונעת מהם להבין את הכוונה האמיתית שבעומק דברי התורה (למשל, לדעתם מצוות המילה היא סמל להסרת ערלת הלב, איסור חזיר כוונתו שעל האדם להימנע מתכונותיו המגונות של החזיר, וכדו'). בדרך זו ביטלו הנוצרים כמעט את כל המצוות, למעט כמה מצוות שטעמן המוסרי התקבל על דעתם, ופקרו לא רק בה' אלא גם בתורתו.

שתי מפלצות אלו, ההלניזם הנאור מחד והדורסנות הנוצרית מאידך ליוו מאז את כל ההיסטוריה היהודית. פעמים שהרימה ההשכלה את ראשה וניסתה להשתלב בעמ"י, ופעמים ניסו הנוצרים לשכנע את עמם ועמנו שהצדק עמם וכי אין לנו חלק בתורתנו ובחכמיה.

הפולמוס מול הנוצרים בימי הראשונים

אחת מהתקופות הקשות יותר מבחינה זו אירעה בגולת אירופה בימיהם של רש"י ובעלי התוס'. התקופה הייתה תקופת פריחה ביצירה הנוצרית, שניסתה להוכיח אז בכל דרך את עיקריה החשובים: אי-תקפותן של המצוות המעשיות, דגש על רוחניות ואמונה ולא על מעשים, ומציאת 'ראיות' מן התנ"ך למשיחיות אותו האיש, לאמונת השילוש הטמא ושאר בדותותיהם. דרשנות ושימוש במטפורות ואלגוריות שימשו הן להוכחת הרעיונות והאמונות שמאחורי המצוות, שרק בהם יש לדבוק ולא בקיום המצוות עצמם, והן לדרישת פסוקים וסירוסם כך שיצביעו על ריבוי הא-ל או על אותו האיש ועל שאר סטיותיהם.

אחת מאבני המחלוקת השרשיות ביותר בין היהודים לנוצרים הייתה בנידון זה: כדי לטשטש את הסתירה הפנימית שבתורתם, המקבלת את התורה אולם אינה מחוייבת למצוות המפורשות בה, הוכרז כיסוד בנצרות כי היהודים אינם לומדים כראוי את התורה, עפ"ל. כבר בעוון גליון נאמר כי פשט התורה הוא 'שטחי' ואינו אלא משל, והתעקשות היהודים ללמדו כפשוטו היא החוצצת בינם לבין המשמעות הפנימית והרוחנית של דברי התורה (אותה פירשו הנוצרים כדרכם המסולפת), שהיא המשמעות היחידה שאינה מותירה מקום לפשט.

בשל "עוורון רוחני" זה כביכול לעג אחד מקדשיהם ליהודים על לימודם בדרך פשט (אוגוסטינוס), ואחר כתב כי כל 'טעותם' של "העם ההוא" [-היהודים] הוא בכך שהם מפרשים את התורה "לפי הפשר" ו"אינם מפרשים באופן רוחני את הנקרא בתורה"². על כך ענו היהודים בכל הדורות כי הדרש קיים ונכון הוא, אולם אין בו כדי לבטל את חשיבותו של פשט התורה הקובע ברכה לעצמו כרובד עצמאי וכבסיס הכרחי לדרש.

כמצוטט ב"ספר נצחון ישן" המגן על היהדות בפני טענות הנוצרים, "אומרים המינים: שלח את אמה של תורה, כלומר אין לך להבין את התורה ככתבה אלא כפתרון רמזים" (ספר נצחון ישן עמ' 35)³. וכן מובא בפי' הספורנו לתהלים (ק"ט ס"ט): "טפלו עלי שקר זדים. באמרם שהמצוות הם משל וחידה בלבד"⁴. וכבר רש"י מתכוון אליהם ומפרש (ברכות יב:): "מינות. אותם ההופכים טעמי התורה למדרש טעות ואליל". ורבי אברהם אבן עזרא כתב עליהם (בהקדמת פירושו עה"ת, שיטה אחרת):

"דרך חכמי הערלים, האומרים כי כל התורה חידות ומשלים, ככה כל הדברים שהם בספר בראשית נאמרים, גם ככה כל המצוות והחוקים הישרים. כל אחד כפי מחשבתו זה יוסיף וזה יגרע, פעם להיטיב פעם להרע; כי השבעה עמים רמז לדברים נעלמים שהם בגוף האדם שמים, ואשה כי תזריע רמז לבית תפלתם, ומספר ימי הטומאה בראיתם... וכל אלה דברי תהו, הבל נדף ואין כמוהו. והאמת לפרש כל מצוה ודבר ומילה כאשר הם כתובים, אם המה אל הדעת קרובים. גם נכון הוא להיות לדברים סודות, והם בעצמם אמת גם חידות, כדבר גן עדן ועץ הדעת, ותהיה חכמת לב עם חכמת מפי אב נשמעת. והעד הנאמן בכל פירושונו, הוא שכל הלב שנטע בקרבנו קדושנו, והמכחיש הדעת כמכחש הרגשותינו, כי לאנשי לבב נתנה תורת אבותינו".

הנוצרים התאמצו מאד להחדיר את תורותיהם לבין היהודים, ומוכרות לנו משנים אלו כמה תופעות של המרת דת מאונס ומרצון. ייתכן שרעיונותיהם החלו להישמע גם בקרב היהודים, ובתקופה זו כתב מהר"י קרא בחריפות רבה נגד בעלי הדרש מבין היהודים שאינם עוסקים בפשוטו של מקרא (מהר"י קרא ש"א א' י"ז):

"כל מי שאינו יודע פשוטו של מקרא ונוטה לו אחר מדרשו של דבר, דומה לזה ששטפתהו שכולת הנהר ומעמקי מים מציפין, ואוחז כל אשר יעלה בידו להינצל. ואלו שם לבו אל דבר ה' היה חוקר אחר פשר דבר ופשוטו ומוצא, לקיים מה שנאמר 'אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא'".

² אוריגנס, בתוך GCS, origenes Vol. 7. 40, 15-19, Leipzig 1921.

³ אמירה נוצרית זו גופה באה לפרש את מצוות שילוח הקן כמשל בלבד, כשהנמשל הוא האמירה המצוטטת כאן, ולעקר ממנה את תוכנה המעשי.

⁴ ומפרשו שם כלפי עקירת המצוות המעשיות שאין להם טעם, וממשיך ומפרש הפסוקים: "אני בכל לב אצור פקודיך. ללמד ולהורות דעת עליון בטעמי מצותיו". [אף שהיו בנצרות כתות רציונליות יותר שפירשו חלקים בתורה בדרך פשט, קבעו גם הן שלחלקים רבים בתורה יש רק ביאור סמלי ואין להם כל קיום בדרך הפשט].

הכלי היעיל ביותר של היהודים להתמודדות עם התקפות הנוצרים היה פרשנות הפשט. באמצעות ההיצמדות לפשט יכלו היהודים לדחות את פירושיהם המעוותים והמגוחכים של הנוצרים למקראות, ולתת דגש על קיום דברי התורה כפי שהן בלא סטייה לתוכן ולאדיאה שמאחוריהם.

בנוסף, באמצעות הפשט הופרכה בכפליים טענת הנוצרים לפיה אין היגיון במצוות (למשל לשבת ומועדי השנה, כלאים ושעטנז, טומאה וטהרה, הלכות כשרות וכו') וע"כ שאינן אלא משל: ראשית משום שעיון בדרך פשט בתורה שולל בצורה מוחלטת את ההיתכנות שכל המצוות אינן אלא אלגוריה, שכן ניסוחן מעיד בצורה חד-משמעית שהן הוראות מעשיות ולא משלים (ואם אמנם אמת הוא שלכל מצווה יש גם תוכן רעיוני, מ"מ ברור שחובה גם לקיימן כפשוטן); ושנית שכן רבותינו הפשטנים לאורך כל הזמנים, מרשב"ם ועד הספורנו, שקדו ומצאו טעמים לכל המצוות, והוכיחו שגם בפשטן המעשי יש היגיון, וכך נטרפה כל תורת הנוצרים.

בתקופה מאוחרת יותר סיכם דבר זה בעל "פולמוס פוזנא", אחד מגדוליה של פולין (מקובל להניח שהוא רבי אברהם הלוי הורוויץ אבי השל"ה, שהיה תלמיד הרמ"א והמהרש"ל ומח"ס "חסד לאברהם" ועוד; לאחרונה הוצע⁵ שהמחבר אינו אלא רבי ישראל ראש ישיבת לובלין, בנו של גדול הדור ר' שלום שכנא מלובלין וגיטו של הרמ"א), וכתב⁶: "והנה הנסיון יעיד על זה ג"כ, כי מעולם לא נצחו את המינים אלא בעלי המקרא ובעלי החכמות (-הפילוסופיה)". בעל הפולמוס כותב שם עוד כי בלימוד המקרא והפילוסופיה מקיימים הן את ציווי התורה "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים", שיכירו העמים את חכמתנו, והן את הציווי "דע מה שתשיב לאפיקורוס"⁷.

ואכן, בתקופה זו של התגברות הדת הנוצרית אירעה פריחה כבירה בפרשנות הפשט העברית למקרא: נכתבו אז פירושיהם של גדולי רבותינו בעלי הפשט, כרש"י ורשב"ם, ר"י קרא ור"י בכור שור, ר"א מבלגנצי ור"מ בר חלבו, כל בני משפחת קמחי, ועוד. כל אלו נתנו מענה עז ובהיר לבלבולי הנוצרים, קיימו "דע מה שתשיב" בהראותם חכמתנו ובינתנו לעיני העמים, ומנעו מהם כל אפשרות להשחיל את הבליהם והזיותיהם לתורתנו הקדושה. ניתן בהחלט להמליץ ולומר כי "הפְּשָׁטוֹת המתחדשים בכל יום" ניצחו את ה"הפְּשָׁטוֹת המתחדשים בכל יום".

⁵ עי' הרב יהודה זייבלד, "היבטים חדשים ב'פולמוס פוזנא'", ירושתנו ו', תשע"ב, עמ' רצ"ט-שי"ב.

⁶ Ph. Bloch, 'Der Streit um den Moreh des Maimonides in der Gemeinde Posen um die Mitte des 16. Jharhundert', MGWJ 47 (1903), pp. 263-264. מצוטט אצל אלחנן ריינר, "'אין צריך שום יהודי ללמוד דבר רק התלמוד לבדו' – על לימוד ותוכני לימוד באשכנז בימי הספר הראשונים', ספר תא-שמע ב' (תשע"ב), עמ' 745-747.

⁷ פ' בלוך הנ"ל, עמ' 167 ועמ' 263; א' ריינר, שם. הר"י זייבלד (שם עמ' ש"ח הע' 26) ציין כי פירוש זה לפס' "כי היא חכמתכם ובינתכם" כמתייחס ללימוד החכמות נאמר כבר בחוה"ל (שער היחוד פ"ג) ובס' האמונה הרמה להראב"ד הראשון (בהקדמה), וכן בהקדמת רבינו הלבוש לספריו.

אף לנגד עיניו של הרמב"ן עמדה מטרה זו, ובפירושו – הכולל תגובות מפורטות רבות ויסודיות, מפורשות או מובלעות, לטענות הנוצרים – בולטת החתירה לפרש את כל התורה, ואפילו את כל ייעודי הנביאים, בצורה שתהיה כמה שיותר קרובה לפשט, ועי"ז ניתן מענה להבלי הנוצרים (כפי שהראה הרב משה יהודה רוזנווסר⁸).

את ההבדל השורשי שבין צורת לימוד המקרא הנוצרית לבין זו המסורה לנו סיכם אחד מגדולי רבותינו בעלי התוס' ומחשובי בעלי הפשט, רבינו יוסף בכור שור, בפירושו עה"ת. וז"ל (במדבר י"ב ח'):

"פה אל פה אדבר בו, [ומראה ולא בחידות]. במראה, אני מראה לו הדבר ממש כמו שהוא, ולא על ידי חידה ומשל. ... ובכאן נשברו זרועם של אומות העולם שאומרים על מה שאמר משה רבינו אלגוריי"א הם, כלומר: חידה ומשל, ואינו מה שהוא אומר, ומהפכין הנבואה לדבר אחר ומוציאין הדבר ממשמעותו לגמרי; ועליהם אמר דוד⁹: 'מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום; שאעפ"י שהעתיקו את התורה מלשון הקודש ללשונם, לא נתן להם הקב"ה לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע, אלא מהפכין הדברים למה שאינם, כי אין [ה'] רוצה וחפץ בהם שידבקו בתורתו".

מתבאר בדברי ר"י בכור שור שגם כשאומות העולם (-הנוצרים) לומדים את התורה, הם משיגים רק את הרעיון והתוכן שמאחורי הדברים כפי השגותיהם המשובשות, אבל אין להם שום אחיזה והבנה בפשט הכתובים, שבכך נתייחד עמ"י, ועל כך אומר דוד המלך: "מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום".

הפולמוס נגד הפילוסופיה בימי הרשב"א

זמן קצר לאחר מכן נשא שוב ההלניזם את ראשו, וכבש לו לבבות רבים בספרד ובצרפת. רבים נטו אחרי חכמת הפילוסופיה וניסו ליישב לפיה את המקראות ואת דברי חז"ל, ולשם כך טרחו להוציאן מפשטן. הם ביארו את כל אגדות חז"ל בדרך רעיונית ע"פ דרכם המתאימה להם, וניסו לכפוף לדרך זו גם את המקראות עצמם, ע"י שהפכו גם אותם לסמלים ורעיונות. מי שקם לעמוד בפרץ היה גדול הדור רבינו הרשב"א, שקינא קנאת ה' ונלחם בתופעה זו.

הרשב"א כתב על פולמוס זה מילים חריפות מאד בצורה יוצאת דופן, וז"ל (בשו"ת ח"א סי' תי"ד):

"ע"כ מקצתם לא הניחו מקרא שלא הפכוהו, ויאמרו הלא ממשל משלים הוא; ועשה לנו אברהם ושרה חומר וצורה, ועקרו כל הגבולות לפרש שנים עשר בני יעקב י"ב המזלות, ועמלק יצר הרע, ולוט השכל, ואשתו החומר, והוא שנאמר עליה שהיתה נציב מלח. ודעת

⁸ במאמרו "פירוש הרמב"ן על התורה לאור העימות עם הנצרות", המעין, טבת תשס"ז, כרך מ"ג גיליון ב', עמ' 19-32.
⁹ תהלים קמ"ז, י"ט-כ'.

אנשים אלו מה' ומעבודתו נגרע, וחוזרים לסורם הרע, כי לא שמענו רק רע; האנשים האלה תיפח רוחם, ותאכלם אש לא נפה, וצורם לבלות שאול! כי אין די בזכות אבות לגאול... ואשר חקק חקקי און ואמר עם הספר שאברהם ושרה הן חומר וצורה, לא תמלט נפשו מצרה. ואם חי הוא ימות בצרה כמבכירה, ואם מת לא תהא לו כפרה. ובאמת האיש ההוא העיד ונאמן על עצמו יותר ממאה עדים שאינו מזרעו של אברהם ותפלתו לא ישמע אל, שאינו אפילו מזרעו של עשו וישמעאל, רק מאותן שדין ולילין שנולדו מחוה ואדם הראשון. על כן תקללם בכל לשון, וכל ישראל נקיים".

והוסיף וכתב עליהם (שם סי' תט"ז):

"בראו משחית לחבל, ובחבל נביאים בכנור ונבל יסובבו עיר וירדפו אחרי ההבל, כדברם רתת חשבו כי נשאו הם בישראל, ובראש כל חוצות ללא אלהי אמת אמרו אלה אלהיך ישראל. וזה ימים עוררונו מארץ פרובינס' השרידים, בקנאם את קנאתם לדת משה ויהודים, כי שם אנשים עושים התורה פלסטר, וחכם יחשב כי ישב לנפיל חומות ודברי תורה סותר, לחצוב להם בארות נשברים, ומחפאים על דברי תורה ודברי חכמים אשר לא כן דוברים, ודורשים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות משתיהן דברים לא יחיו בהן. ולמרות עיני כבוד כל ישראל פורצים לעיני הכל כל גדר התורה, ואף באבותינו הקדושים שלחו לשונם מה שלא עשו עובדי עבודה זרה. כי יאמרו על אברהם ושרה כי הוא חומר וצורה, ושנים עשר שבטי ישראל הם שנים עשר מזלות – השמע עם מיום התחלק הארץ לגבולות כדבר הרע הזה או הנשמע כמוהו, כי יחזירו הכל לתוהו ובהו! ... וללא תועלת וללא סבה חוטאין בדבה, ואומרין כי ארבעה [מלכים] אשר נלחמו את החמשה הם ארבעה יסודות וחמשה הרגשים. נפשותם של אלו יעשו כליל לאשים! ואשר אלה לו וללא תועלת ממשל משלים במקרא כלו, באמת יקלו ויהפכו במצות כלם להקל מעליהם את עול סבלם. ושמועותיהם יבהלוננו וכל הבאים חדשות ישימיעוננו, והאמת ברחוב כשל, כי יאמרו מקצתם כי כל מה שיש מפרשת בראשית עד מתן תורה הכל משל. יהיו אלה למשל ולשנינה, ולא יהיה להם משען ומשענה! ובאמת מראים עצמם שאין להם בפשטי המצות שום אמונה, וכותבין על לבם ובקירות מזבחותיהם שאין להם חלק באלהי ישראל ולא בתורה שקבלו בסיני אבותיהם. וזרים הם מן הנכרים שהם מקיימין בצורתם קצת המצות, ואלה לא תהיה שארית להם בארץ, לעקור את הכל התאו תאוות".

ועל כן הוא והרבה רבני ספרד כתבו עליהם חרם, בו נאמר (שו"ת הרשב"א ח"א סי' תי"ז):

"עתה רגזנו ואין נחת, בשמענו כי יצאו אנשים דרכם יורדת היא למטה לארץ לבאר שחת, עזבו תורת השם ונחת, שלחנם ספרי הגוים עליון ומנחת, עשו תורת אמת פלסטר, זה מקעקע הבירה וזה סותר, וסותרין את הכל וכחומץ על נתר... וחקקי און בספריהם חוקקים, וממלאין בתיהן כלים רקים, לאמר כי מבראשית עד מתן תורה הכל משל; ואברהם ושרה

חומר וצורה, ושנים עשר בני יעקב שנים עשר מזלות, וארבעה מלכים אשר נלחמו את החמשה הם ארבעה יסודות וחמשה הרגשים".

בכתב החרם נאסר כליל לימוד הפילוסופיה, ואחד מתומכי הפילוסופיה הגדולים, רבי ידעיה הפניני, שלח כתב התנצלות לרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"א סי' תי"ח) וניסה לשכנעו שבני סיעתו לא חטאו ולא פשעו. "ידינו לא שפכו את הדם אשר שופך בקלקולי האמונות ועינינו לא ראו, לא עבר זר בתוכנו עוזר לרעה לא אחד מעיר ולא שנים ממשפחה, אין יוצאת ואין צוחה כי היתה הרוחה". רבי ידעיה נחרד להדגיש כי איש מבני סיעתו וארצו לא כפר במציאות האבות:

"ואיך יאמן באנשים אשר מבני ישראל המה ושעמדו אבותיהם על הר סיני שיעקרו כבודם וכבוד בית אביהם בעקור בריאת האבות והשבטים מן העולם, שהיא יותר מפורסמת ממאור ניצוץ השמש בצהרים, וכל ספרי הנבואה מלאים מהם? ... חלילה חלילה שימצא אפי' בילידי ביתם של קדושי הארץ ומקנת כספם ושפחותיהם מי שפקק על היות האבות יסוד התורה כלה שהכל תלוי עליו, ובברית החזק שכרת להם השם נצלנו כמה פעמים ונושענו מבלתי היותנו ראויים אליו מצד עצמנו בעת ההיא... ומי אפוא הוא הצד ציד לצודד נפשות ששם תהא קבורתם, שישב אלו הסודות העצומים משלים וחידות והכחשת גלוייהם? שאין אחרי זאת בודאי לבעליו חלק בזרע יעקב ולא נחלה בעדת ישראל, וגם כי מציאות האבות אשר התבאר היותו יסוד גדול התבטל מעקרו עם זאת ההאמנה המגונה רח"ל מהלכר במוקשיה".

רבי ידעיה מסביר שם כיצד אירע שיצא על סיעתו שם רע עד שאמרו שהם כופרים בהיות אברהם ושרה דמויות ממשיות, ואומר:

"הנה אשר סופר לאדננו מעשות צורה והמשל באבות הטהורים ואמרו באברהם ושרה שהם חומר וצורה, העבודה! לא כך היה. והנני מעיד על אמתת הענין אחר החקירה מפי האומר בעצמו, ומפי רבים מן השומעים שהיו במעמד".

הוא מספר שחכם אחד דרש בדברי הגמ' בב"ב (נח.), ופירש את האגדה התמוהה שם בר' בנאה ואמר שאינה כפשוטה אלא דרך משל ויש בו מוסר השכל, ואז "התקצף האלהים על קולו והרצו קצת השומעים את הדברים מבלתי הבנת הכונה, ותצא הרעה הזאת על כל יושבי הארץ הנקיים. ולנו איפוא מה תעשה אבי, השמיעוך הדברים ולא כהויתן!". גם על שאר ההאשמות משיב רבי ידעיה כיו"ב, שהיה מי שדרש שדבר-מה נועד לסמל רעיון זה או אחר, והשומעים פקרו וחשבו שרק הסמל היה במציאות ולא הדבר עצמו.

כלומר, שראשית ההידרדרות לכפירה הנוראה שדיבר עליה הרשב"א הייתה בכך שלמדו את המקראות שלא כפשוטם אלא רק כדי למצוא בהם רעיונות ותכנים ומסרים שונים, כל דרשן כפי דרכו, ומתוך כך היו שפקרו לגמרי בפשט המקרא והפכו את כולו למשל, ה"י, והכחישו כל עיקרי הדת היהודית.

בדורנו

בדורנו שוב מתמודדים אנו עם כתות כאלו ואחרות, רפורמים קונסרבטיביים וגרועים מהם, אשר מכריזים שאין לקבל את התורה כפשוטה מסיבות שונות. עיקר מאבקם הוא בפשט המקרא ובגופי המצוות, וכפי שאמר אחד ממנהיגיהם כי "האגדה (במובן של ערכי מוסר) צריכה לשלוט בהלכה, ולא להפך", מהסיבה הנושנה והמוכרת היטב שאת 'האגדה', ערכי המוסר או הרעיונות שמאחורי המקרא והאגדה, ניתן לעצב וללוש בקלות כך שתתאים לערכיהם ותורותיהם הנקבעים ע"פ נורמות מערביות שונות, משא"כ פשטי המקראות וגופי המצוות שאינם מתאימים לתורותיהם החדשות.

כאמור, אין זו תופעה חדשה אלא בעיה מוכרת מדורי דורות. מול קלקלולים אלו עלינו להיאחז ביתר עוז בפשט המקראות וללמדו ביתר שאת, ולהיזהר מאד שלא להתמקד בתוכן והסמל שבדברים, וכפי שלימדונו קורות העבר. דווקא משום כך יש לתמוה כיצד בעת האחרונה חדר לתוככי הישיבות הנוהג המסוכן של הפְּשֻטָּתו של מקרא, והתמקדות ברעיון המופשט תחת פשט הדברים. דומה שיש בכך משום כניעה לרוחות התקופה, וסטייה לדרכים עקלקלות מתוך אימוץ ערכים מערביים שונים.

מרן החזו"א הקפיד בזה מאוד, ועל נטייה 'כלשהי' לכיוון של הפשטה, אף לצורך מוסרי ותורני מובהק ואף מפי אחד מענקי התורה והמוסר שבדורנו, כתב בחריפות רבה¹⁰:

"אם באנו לעקם כתובים מפורשים כאלה נכרתה אמונה, כי להגות הגיון אין קץ... המקראות המפורשות שופטים ב' פס' י' י"א י"ב י"ג י"ז י"ט אומרים גלויות שעבדו ע"ז ממש, ואם הדברים המפורשים האלה אינן מספיקות על הוראה מוחלטת שעבדו ע"ז – כבר אבר האדם שפתו בבאו לספר על עובדא קימת של ע"ז, כי כל מה שהפה יכול לדבר לא יספיק, ונטולה סגולת הסיפור מלשון מדברת ומעט סופר... ונקל לקבוע פלפולים בעניני אגדה, וכבר כתב הרשב"א שאין מתישבין בדברי אגדה, ואין לנו אלא מה שבפי המון ישראל החכמים והפשוטים יחדו שנקבעו בלבות ישראל משפע קדש של פשטות המקראות ומלהבות אש היוצאות מדברי חז"ל ופועלות לקבוע אהבתו ויראתו ית' ללהב אש, דוקא בפשטותם, והמהגים להכניס מחשבותינו אנו בדבריהם גורמים עמום בגחלתם הלוחשת ומפסידים סגולתם השמימית".

החזו"א מדגיש כי דרושים כאלו ואחרים ניתנים להתהפך כחומר ביד היוצר, "כי להגות הגיון אין קץ", וניתן להוציא מהם מסקנות המנוגדות לחלוטין לדברי התורה ומסורתה; ועל כן צריך להיזהר בהם מאד, ובוודאי שאין בכוחם לשנות מאום מפשט הכתובים ח"ו, וראוי לכל בן ישראל לדבוק ב'שפע קדש של פשטות המקראות ודברי חז"ל'.

לאורו של החזו"א נכיר כי כל חיבור תורני הרואה אור, בפרט על התנ"ך, יש למדוד לפי קריטריון זה: חיבורים הנצמדים רק לפשטות המקראות ולדברי רבותינו (הן בגמ' ומדרשים,

¹⁰ גזים ושו"ת חזו"א ח"ה, ירושלים תשע"ז, עמ' קנ"ב-קנ"ד.
המכתב נסוב אודות דברי הג"ר אייזיק שר צ"ל שכתב שחטאי הע"ז של בני" במצרים ובמדבר ובתקופת השופטים אינם אלא 'בחינה' של ע"ז, שמחמת גדלותם העצומה נתבעו עליה כסגידה לפסל ממש.

והן רבותינו הראשונים והאחרונים מפרשי המקרא בכל צורותיו) – רבה מעלתם ו'סגולתם השמימית', והם 'פועלים לקבוע אהבתו ויראתו ית' ללהב אש, דוקא בפשטותם'; ולעומת זאת, חיבורים בהם יש ביאורים מחודשים ע"ד הדרוש והאגדה לפי רוחב דעתו של המחבר, ואם גדול ורב הוא (נזכור על מי כתב מרן החזו"א את דבריו!) – ראוי לדחותם ולהרחיקם, ולפעמים אף לצאת נגדם בחרב ובחנית, אם באים הם לעקם כתובים מפורשים. ובהכירנו את הצרות הצרורות שגרמו לעמ"י שיטות אלו דווקא נבין על נכונה את אמיתת דברי החזו"א.

ב"ה אין משתכחת תורה מישראל וגם כיום כמדורי דורות ישנם העוסקים כמסורת אבותינו הן בפשט התורה כרובד קיים והן בדרש כרובד שעל-גביו (והוא כמובן החשוב יותר). כמדי פעם נשמעים גם כיום קולות חירוף האוסרים את לימוד הפשט בתביעה לעסוק אך ורק ברובד הרוחני של התורה, ולועגים לפשט התורה ולדברי רבותינו הראשונים כמלאכים כביכול 'שטחי' הוא ואין לעסוק בו – קולות שנשמעו תמיד מפי צוררים וכמרים או מפי פוקרים ופורקי עול מקרב בני עמנו, וכמאז כן עתה יש לעמוד נגדם בעוז ולא לסטות מן התורה המסורה לנו על כל רבדיה ולו כמלוא נימה, שהרי בלא הפשט הופך המדרש למדרס המשמש להטותנו מן התורה לכל רוחות שבעולם.

ונסכם בדברי הרב משה יהודה רוזנווסר, חתנו של הרב יהודה קופרמן זצ"ל, המזהיר¹¹:
 "בזמננו חזרה וניעורה גישת האלגוריה, לפחות בנוגע לחלק הסיפורי של התורה, אפילו בישיבות. עלינו להיזהר מזה מאוד, שהרי מכאן ועד עמדת הנוצרים שגם המצוות המעשיות הם אלגוריה ומשל אין כבר דרך ארוכה... הרמב"ן אף ביקר את עמדת הרמב"ם לגבי אלגוריה של הנביאים. נזכיר את דברי רוזנטל (לעיל, הע' 23) שכל עיסוקם של הראשונים בפשט הכתוב, גם בחלק הסיפורי, הוא תגובה לטענת האלגוריה של הנוצרים, ומדבריו נלמד שגם הראשונים חששו שאם נבין את סיפורי התורה כאלגוריה קיימת 'סכנה ברורה ועכשווית' שנקבל את עמדת הנוצרים שהבינו את כל המצוות כאלגוריה. אם רבים ממנהיגי הדור עמדו על הסכנה הגלומה בעמדת יהודים שומרי תורה הסוברים שהמשיח כבר בא, נפטר ושהוא עוד יחזור, קל וחומר שצריך לעמוד על סכנת הקיום הטמונה באלגוריה של התורה, שמקורה בנצרות. בל נשכח שהנוצרים הראשונים היו יהודים שומרי תורה לכל דבר, ואף השתייכו לכת הפרושים".

[עיין בהערת העורך¹²].

¹¹ במאמרו "תגובת הרמב"ן בפירושו לתורה לטענה הנוצרית 'אנו ישראל', "המעין, ניסן תשס"ח, כרך מ"ח גיליון ג', עמ' 66.

¹² הערת העורך (יה"ל) על המאמר המרתק מאת הרב טוביה אפרתי:

יוער, כי גם כשאירעו קלקולים כתוצאה מפירוש פשטי שלא כשורה – התמודדו עמם רבותינו בכל הדורות לא ע"י כתיבת פירושים דרשניים, או להבדיל, על ידי עלונים מפולפלים שאין בהם כמעט ישר ואמת, אלא באמצעות "ויגזול את החנית מיד המצרי" וכתיבת פירושים פשטיים אמיתיים ברוח המסורת היוצאים חוצץ נגד הפירושים שאינם ברוח ישראל סבא. כך בימי הקראים כתב רס"ג את פירוש הפשט על הסדר, הראשון לתנ"ך, ה'תפסיר' שלו ושאר חיבוריו, ופרסם גם את ספרי הדקדוק העבריים הראשונים כתגובת נגד לעיסוק הקראי הפורה בחכמת הדקדוק.

גם בעת האחרונה, עם עלייתה של ביקורת המקרא והרמת קרנה של הפרשנות הפשטית ע"י המשכילים, נלחמו עמם רבותינו דווקא בדרך זו של פרסום פירושי פשט ע"ד המסורה והאמת, כגון פירושי רש"ר הירש, הכתב והקבלה, העמק דבר להנצי"ב, ועד לעת האחרונה בפירוש 'דעת סופרים' המקיף על התנ"ך כולו. ישמע חכם ויוסף לקח.